

A családi idő a mérlegen

Jelen írás célja, hogy a családok időfelhasználását két területre fókuszálva jellemezze: egyrészt a gyermekek időmérlegére, másrészt pedig a szülők és a gyermekek együtt töltött tevékenységeire. Ezenkívül az elérhető segítségkörét is elemezni fogjuk, mivel a felhasználható erőforrások a családi életmódot is alakítják. Az egyes tevékenységek és segítség mintázatait a háttérváltozók segítségével modelleztük (településtípus, gyermek neme, különböző státuscsoportok és a gyermekek időfelhasználási klaszterei). Az eredmények azt mutatják, hogy az egyes tevékenységek időráfordításai leginkább a szülői státuscsoportokba vannak beágyazva, s e mentén a kapcsolatok komplexitása és az elérhető erőforrások is változnak. Más háttérváltozók (például a településtípus) azonban a vártnál kevésbé formáltak a vizsgált területet, a családszerkezettel kapcsolatos eredmények pedig arra világítottak rá, hogy az egyes családtípusokról alkotott kép túlzottan sematikus.

Elemzésünk célja, hogy tisztább, átfogó képet kapjunk a magyarországi kisiskolás gyermeket nevelő családok életmódjáról. Célunk a gyermekek időmérlegének feltárása, illetve a szülők és a gyermekek közös tevékenységeinek vizsgálata. Hogy pontosan tudjuk értelmezni a kapott adatokat, témánkat az életmód-szociológia irányából fogjuk megközelíteni. Az elméleti keretekben ismertetjük az idevágó magyarországi kutatási eredményeket is, a kapott adatok kapcsán pedig kitérünk validitásuk kérdéskörére is.

Életmód – családi életmód

Az életmód a napi tevékenységekből felépített rutin fogalmával írható le. Bizonyos elemei értelemszerűen kötött jegyekkel jellemezhetők, amelyek egy része biológiai eredetű (pl. alvás), mások pedig a társadalmi és egyéb kötelezettségekhez kapcsolódnak (munka, gyermekek esetében a tanulás, gyermekgondozás). Az életmód bizonyos elemei szabadon választhatók – ilyen például a szabadidő területe. A szakirodalom ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a két szféra, tehát a kötött és a kötetlen tevékenységek nem választhatók el egyértelműen, határaik összemosódnak (Friedman 1971). Az is egyértelműnek tűnik, hogy sokszor az egyéni élethelyzet határozza meg, hogy az adott feladat kötött vagy kötetlen tevékenységnek minősül-e. (A sport lehet kötetlen tevékenység, bizonyos szituációkban azonban kötelező elem, például egy rehabilitáció során.) Az egyének életmódját a szociológia a szociodemográfiai háttérváltozók segítségével modellezi, illetve rétegző szempontként tekint rá. Fontos azonban, hogy számos pszichológiai és szociálpszichológiai motívum is alakítja nemcsak a kötetlen tevékeny-

ségek rendszerét, hanem akár a kötött aktivitásokat is (például egy távlati gondolkodás rigid, munkaközpontú életmódot eredményezhet). A kialakítandó életmódkereteket és a mögöttük meghúzódó választásokat Bourdieu (1978) habituselméletével is kapcsolatba hozhatjuk.

Ha az életmódot a családokra fókuszálva akarjuk megvizsgálni, akkor a szociokulturális háttér ebben az esetben is meghatározó. A szülők munkavégzésének ténye, munkaideje, anyagi helyzete vagy például a településtípus változója más kötött időkereteket és kötetlen aktivitásokat valószínűsít, de a kulturális motívumok is meghatározók. Bizonyos tevékenységek státusgeneráló hatása, státusszimbólum-jellege a családok életmódját is alakítja, s a külvilágnak prezentálni tudja a rétegződésben vágyott pozíciót. Az azonban bizonyos, hogy minden család külön mikrokozmoszként határozható meg, amelyek – bár mutathatnak közös vonásokat – tökéletesen nem egyeznek. Mindez az életmód területére is igaz. A kötött tevékenységek, a kulturális jegyek, a családtagok személyiségéhez kapcsolódó motívumok és a társada-

lomban betöltött pozíció formálja egyedivé a családok életmódját.

Az életmód kutatásának súlypontja gyakran billen az objektív mutatók irányába, ugyanakkor teljes kép csak a szubjektív elemek beemelésével lehetséges (Bocsi 2013). A tevékenységekkel, életrit-mussal való elégedettség, az időben való jóllét nem feltétlenül azonos körülmények között mutat-

ható ki. A gyermekekkel való közös tanulás vagy játék egyes szülők esetében növeli a szubjektív jóllét érzését, míg másoknál teherként és stressz-faktorként jelenik meg. Természetesen az elége-dettség érzését a szülői létről alkotott prekoncep-ciók is alakítják, valamint az a distancia, ami e prekoncepciók és a gyakorlati megvalósulás között húzódik meg.

A gyermekek időmérlege

A gyermekek életmódja sok tényező függvénye. A kötött időkeretek zömét ebben az esetben a tanu-lással kapcsolatos tevékenységek adják. A tanórai részvétel értelemszerűen komoly részét adja ennek a keretnek, de például a délután során az iskolában töltött idő is kötött tevékenységként értelmezhető – például az egész napos iskola esetében (vö. Imre 2015). Ráadásul ezek az órák ún. idegen, intézményi időnek tekinthetők (Schilling 2005), ami még akkor sem adja a kötetlenség teljes érzetét, ha szabadidős tevékenységekkel töltik ki. Az oktatósi rendszer sajátosságai a kötelező óraszámokkal, a délutáni jelenlét szabályozásával tehát alapvetően határozzák meg a gyermekek időmérlegét. A kutatási eredmények arra utalnak, hogy a kötött tevékenységek az életmódjuk egy széles szeletét fedik le, s komoly leterheltséget okoznak (Szénay 2014). A terhelés mértéke bizonyos iskolatípusokban és az érettségi felé közeledve a felnőttekénél is nagyobb volumenű lehet. Fontos eleme a gyermekek és fiatalok időmérlegének az ingázással és helyi utazással eltöltött idő, ami a nagyvárosokból való kiköltözéssel és a szabad iskolaválasztás lehetőségével is kapcsolatban áll, és sokszor akár napi kétórás kötött időkeretet is generálhat – már kisiskolás korban.

Mayer (2003) „A tanulók munkaterheiről” című írásában a diákok kötött idejének a következő elemeit nevezte meg: az iskolára, iskolai programokra való felkészülés, közlekedés, tanórákon való részvétel, tanórákhoz kapcsolódó, illetve iskolán kívüli különórák, otthoni felkészülés, valamint a szabadidő munkaterhekhez kapcsolódó részei. Szénay (2014) azt írja, hogy egy negyedik osztályos tanuló heti „munkaideje” 40 óra, ami a nyolcadik osztályt elérve eléri a 45 órát, míg egy gimnáziumban majdnem 50 órára becsülhető időtartamról beszélhetünk. Az adatok rámutatnak,

hogy a gyermekek komoly hányadának jóval több a kötött ideje, mint a felnőtteknek, mindez pedig kockázati tényezőként könyvelhető el.

A kulturizmus jelensége, ami a magaskultúrához köthető tevékenységek minél korábbi átadását célozza (Zinnecker 1993a), illetve az árnyékoktatás kibővülése szintén formálta a gyermekek időmérlegét. Réti (2009) 2003-as adatok segítségével állapította meg, hogy a negyedikes diákok 29%-a, a hatodikos tanulónak pedig 21%-a vett részt korrepetív különórákon, s a minta 10%-ának esetében egyszerre több mint négyféle különóráról beszélhetünk. A két jelenség (a kulturizmus és az árnyékoktatás) tulajdonképpen össze is fonódik, közös halmazuk van. Mindez egy szelektív oktatási rendszerrel kiegészítve a középosztály esetében a szabadidő átalakulását eredményezi, hiszen egyfajta versenyhelyzetre való felkészülés valósul meg már egészen fiatal korban. Ráadásul a szabadidős tevékenységek sokszor a szülők vágyálmait és státuscéljait tükrözik, így azonban pozitív hatásaik vélhetően kevésbé érvényesülnek.

Egy ezzel ellentétes tendencia vezethető le a modern családok (Somlai 2013) demokratikusabb működéséből, amelyben a gyermekek döntési jogai is bővülnek, és ebbe az irányba hat az ifjúsági korszakváltás elmélete is (Zinnecker 1993b.) Joggal feltételezhetjük, hogy ezek az egymásnak ellentmondó erők egyszerre hatnak a családokra, ugyanakkor az már eltérő lehet, hogy mindegyik milyen válaszokat adnak az egyes kiscsoportok.

Az időmérleg-vizsgálatok eredményei alapján tudható, hogy a színes szabadidő-felhasználás a társadalom középső és felső szegmenseiben gyakoribb. Jogosan feltételezhetjük, hogy ez az összefüggés a gyermekek esetében is megfogható, és az olvasás, a művészeti tevékenységek és a különböző hobbijellegű tevékenységek a magasabb státus

irányába haladva bővülnek. Egy korábbi vizsgálatunkban, amelyben roma és nem roma fiatalok szabadidő-felhasználását hasonlítottuk össze,

az eredmények a roma fiatalok esetében sokkal egyéskübb mintázatot mutattak (Bocsi 2019).

A szülők időmérlege

A szülők időmérlege is igen sok tényező eredőjeként alakul ki. Jelen tanulmányban a gyermekekkel együtt töltött időkereteket és tevékenységeket fogjuk megvizsgálni, azonban látni kell, hogy ezek más kötött időkereteknek is a függvényei, illetve ezt a területet is befolyásolják a szülők egyéni nevelési céljai és gyakorlatai, valamint személyiségjegyei. A szülők időmérlege a családszerkezetbe is be van ágyazva, hiszen egy egyszülős háztartás vezetése teljesen más lehetőségeket nyújt a közös tevékenységekre – különösen abban az esetben, ha nagyszülői segítség nem érhető el, és a családhoz több gyermek is tartozik. A szülői feladatok ellátása eleve csökkenti a szabadidő mennyiségét, azonban bizonyos családszerkezeti hatások, a családi életciklusok bizonyos szakaszai különösen korlátozott lehetőséget biztosítanak a szülők rekreációjára.

Fontos tudni, hogy a kötött időkeretek hossza és a gyermekekkel töltött idő kapcsolata nem egyértelműen negatív, hiszen alacsony munkaintenzitás mellett is előfordul olyan családi életmód, ahol a közösen eltöltött tevékenységek alig jelennek meg. A munka hosszán kívül annak ritmusa is alakítja a szülők életmódját – a projekt munkák, a rugalmas vagy váltott műszakos munkarend mind-mind alapjaiban formálják a családok időfelhasználását. Itt is fontos azt látni, hogy nincsen „ideális” munkarend, hiszen az egyén beállítottságán és a családi adottságok konstellációján múlik, hogy milyen időbeosztás tekinthető optimálisnak.

1. táblázat: A férfiak kötött tevékenységének ideje a nők megfelelő idejének százalékában

Forrás: Harcsa 2014: 29 alapján

	1986/ 1887	1999/ 2000	2009/ 2010
15–74 éves népesség	94	91	89
gyermeket nevelők	93	90	89

A családi időkereteket az idő kezelésének makrotársadalmi mutatói is alakítják – nevezetesen az a tény, hogy az utóbbi évtizedekben a szabadidő mennyisége megnőtt, ami a „családi időbank” kibővülését is eredményezhetné (Harcsa 2014). Ugyanakkor ez nem feltétlenül vonja maga után azt a változást, hogy a szülők is több családi programot és társas elfoglaltságot fognak szervezni. Ha a szabadidőn belül az individuális fogyasztás bővül, az a családok együtt töltött idejét nem fogja feltétlenül kibővíteni.

A gyermekekkel együtt töltött idő a nemi szerepfelfogások függvényében is alakul. A tradicionális modellek alapján mindez az édesanyák esetében jelenik meg fokozottabban, de a modern szerepfelfogások kiegyenlítettébb képet mutatnak – s joggal feltételezhetjük ezeknek a kevert mintáknak a meglétét a fiatalabb generációk esetében, illetve a magasabb státus irányában. A KSH összességében a gyermekekkel való foglalkozás idejének bővülését mutatta ki az 1980-as évek óta. Ennek a bővülésnek az üteme ugyanakkor eltér a különböző foglalkozási csoportokban – a szellemi foglalkozásúak esetében jóval jelentősebb (Harcsa 2014). Az egyenlőtlenségek vizsgálatának az időmérleg adatok is fontos terepét képezik. Hogyha a magyar társadalom kumulált adatait nézzük 2010-ig, a két nem közötti egyenlőtlenség a kötött idő tekintetében nemhogy csökkent volna, hanem valamelyest emelkedett (1. táblázat).⁵

Cooper (2013) egy tanulmányában arra mutat rá, hogy a gyermekek iskolai karrierjéhez való viszony a társadalmi háttérváltozókba is be van ágyazva. A középosztálybeli szülők extra erőforrásokat mozgósítanak, gyakrabban tanulnak a gyermekekkel, és ha szükséges, nagyobb eséllyel terelik őket az árnyékoktatás irányába is. Mindez azt eredményezi, hogy a családok egy részében a közös tanulás a napi rutin részévé válik – különösen akkor, ha a tananyagot az iskolai időkeretek alatt nem sikerül megfelelő mélységben átadni.

A színesebb szabadidő-felhasználás kapcsán már utaltunk arra az összefüggésre, hogy bizonyos

csoportok esetében a változatosabb elfoglaltságok esélye magasabb. Minden bizonnyal a szabadidő eltöltésére vonatkozó preconcepciók a gyermekekkel való közös időkereteket is alakítják, és ez a magatartás a gyermekek szabadidő-felhasz-

nálásának tudatosabb megtervezését eredményezi. Mindez interiorizáció révén a következő generáció belső igényévé válhat – a szocializáció során tehát a szabadidő felhasználásának elemei is átadhatók.

A mediatizáció és hatásai

Az a folyamat, ahogyan a különböző médiumok használata kibővül az életmódon belül, nem új keletű jelenség. A televíziózásra fordított időkeretek évtizedekig folyamatosan növekedtek, s csak az utóbbi években indultak csökkenésnek (Harcsa 2014). Az is egyértelmű jelenség, hogy a különböző eszközök használata a szabadidő „hagyományosabb” formáit, például az olvasást visszaszorítja. Az utóbbi egy-két évtizedben az internethasználat, illetve az internetezésre alkalmas eszközök használata jelentősen elterjedt, és ez nemcsak a felnőttek, hanem a gyermekek életmódját is átalakította. Nem pusztán arról van szó, hogy mindez beépült a rutintevékenységek közé, hanem megváltoztatta például a kapcsolattartási és a tanulási szokásokat is, és olyan mennyiségű információt tett elérhetővé, ami a tudáshoz való viszonyt is átalakította.

A gyermekek médiahasználata egyre korábbi életkorban kezdődik és egyértelműnek tűnik, hogy a szabadidő jelentős mennyiségét lefedi. A különböző okoseszközök és a televízió használata a felnőttek esetében is jelentős részét öleli fel az életmódnak (Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság 2016), s gyakran a „családi időbank” komoly hányada valójában közös médiahasználatot jelent.

A média fogyasztásának időtartama és módja a háttérváltozókba is be van ágyazva. Az internethasználat korai időszakában a hozzáférés korlátozott volt, ami a közép- és felső rétegeket hozta előnyös helyzetbe. Később a használat módja lett az, ami a társadalmi és státusbeli különbségeket leképezte (Nagy 2006), és ami tartalmi, illetve eszközökhöz kapcsolódó eltérések mentén is vizsgálható (például a számítógép vagy notebook használata kevésbé jellemző a marginális csoportokra, a kizárólagos telefonhasználat viszont gyakoribb az esetükben). Az internet munkacélú használata is ilyen tényezőként jelenik meg.

Az internethasználat és az okoseszközök kapcsán még kiemelendő, hogy e tevékenységek (akár a szabadidő, akár a munka világába sorolódnak), sokkal fragmentáltabbá és hektikusabbá teszik az életmódot, s elmoszák a munka és a szabadidő korábban jobban elhatárolható határvonalát. Beszűrük a munkajellegű tevékenységeket a hétköznapokba, és minden bizonnyal átszínezik a gyermekekkel együtt töltött időt is – azt akár a közös médiahasználat irányába mozdítva, akár a közös tanulás vagy sporttevékenységek folyamatos megszakisításával.

Családi kapcsolatrendszer és segítség

Az emberi kapcsolatok egyik legfontosabb funkciója a mentális egészség biztosításán kívül az erőforrások áramoltatása és a kölcsönös segítség nyújtása. Az elérhető erőforrások a családok szempontjából is értelmezhetők, ugyanakkor

a családszerkezet önmagában is fontos mutató – nem mindegy, hogy nukleáris vagy nagycsaládi formáról beszélünk, és a család határainak kiterjedése is fontos. A nukleáris családok százalékos arányainak emelkedése (Somlai 2013) a térbeli

.....
⁵ A szellemi foglalkozásúaknál a magasabb életkorú gyermekek esetében, amikor a nők már visszatértek a munkaerőpiacra, sokkal kiegyenlítettebb képet kapunk, sőt a férfiak pár perces előnyét is ki lehet mutatni (Harcsa 2014).

mobilitás felerősödésével sokszor eredményez olyan szituációt, amikor a szülők önerőből a gyermekek felügyeletét nem tudják megoldani, ezért külső segítséget kell igénybe venniük.

Ahol a család határait tágabban értelmezik, ott az elérhető erőforrások is könnyebben hozzáférhetők. A kapcsolathálózati irodalom megkülönbözteti a homofilikus és heterofilikus kapcsolatokat (Lin 1991). Ezek mintázata be van ágyazva a társadalmi dimenziókba. A kirekesztődéssel, marginális helyzettel együtt jár a középosztály irányába mutató, hídszerű kapcsolatoktól (vö. Granovetter 1991) való megfosztottság. A tradicionális falusi élethez a kapcsolathálózatok sajátos, a szomszédságba és a tágabb rokonságba erősebben beágyazott jellege társult, azonban a szuburbán életmódra, aminek helyszínei sok esetben szintén a falvak, ez már nem lesz jellemző. Ez utóbbi esetben a kötött tevékenységeket még az ingázás ideje is kibővíti, a kapcsolathálók pedig gyakran nem nyúlnak túl a közvetlen szomszédokon. Ha a baráti kapcsolatokat vizsgáljuk meg, akkor láthatjuk, hogy számuk a fiatal felnőttkortól kezdve csökkenni kezd (Albert és Dávid 2015), a kapcsolatok ápolását a

gyermekek születését követő szabadidő-csökkenés is korlátozza. Ahogyan korábban említettük, ezeknek a kapcsolatoknak nemcsak elérhető segítségként van kulcsfontosságú szerepük, hanem a mentális egészség fenntartásában is, ami a kisgyermekes években, majd az édesanyák munkába való visszatérésének időszakában különös fontossággal bír. A segítségek körét a fizetett szolgáltatások is színesítik. Az ezekhez való hozzáférést azonban nemcsak az anyagi források, hanem a segítségekhez való hozzáférés területi mintái is alakítják, illetve a fizetett szolgáltatások igénybevételére irányuló attitűd, ami az adott közösséget jellemzi. Láthattuk, hogy a szülői lét alapvetően egy lecsökkent szabadidő-mennyiséggel jár együtt, amit bizonyos család szerkezeti jegyek és élethelyezetek még inkább fokozhatnak. A fizetett segítség, a baráti kapcsolatok, az elérhető intézmények vagy a tágabb rokonság mind-mind olyan elemek, amelyek erőforrásként funkcionálhatnak, és segíthetnek a krízishelyzetek megoldásában. Hasonló eredményre jut Engler (2017) a család, a munka és a tanulás összehangolásának vizsgálatában.

Módszertani keretek

Elemzésünk során a KINCS „Értékteremtő gyermeknevelés” kutatás adatbázisát használtuk fel. Az általunk megvizsgált területek a következők voltak: a gyermekek szülők által becsült időmérlege nyolc tevékenység alapján,⁶ amelyet egy hétvégi napra kellett vonatkoztatni és órában megadni, a gyermekek másokkal töltött idejének a becslése,⁷ a szülő és a gyermek közös tevékenységeinek a feltérképezése,⁸ illetve a család számára vészhelyzetben elérhető segítségek köre.⁹ A gyermekek társas beágyazottságát tíz kategória segítségével vizsgáltuk meg (a kérdőív kitöltője, másik vér szerinti szülő, nagyszülő stb.). Az elérhető segítségek esetében hasonló formában kilenc segítségforrást megnevezve kellett választ adniuk a kitöltőknek.

A közös tevékenységek kérdésblokkja tíz aktivitást foglalt magába, például a közös tanulást, az olvasást vagy a közös játékot. Háttérváltozóként a gyermek nemét, a településtípust,¹⁰ a család szerkezetet,¹¹ a kutatás során kialakított státuscsoportokat,¹² illetve a gyermekek időmérlege alapján azonosított klasztertagságot használtuk fel. A gyermekek időmérlegéből csoportokat alakítottunk ki az alábbi nevekkel és létszámmal: passzív (452 fő), színes (342 fő) és sportos mobilhasználó (304 fő).¹³ Az első csoportot minden tevékenysége esetén alacsony értékek jellemezték, míg a második csoport a mobilhasználaton kívül minden esetben magas gyakoriságokkal írható le. A harmadik csoport esetében a mobilhasználat mutatott kiugró értéket,

⁶ A vizsgált tevékenységek a következők: tanulás, számítógép használata, művészeti tevékenységek, mobil- és tablethasználat, sport, házimunka, olvasás és önálló játék.

⁷ Válaszlehetőségek: semmit, 1 óránál kevesebbet, 1–2 órát és 2 óránál többet. A társas beágyazottság vizsgálata a következő személyekkel történt: kérdőív kitöltője, másik szülő, nevelőszülő, nagyszülő, barátok, más kortársak, szomszéd, más rokon, a gyermek testvére és a fizetett segítség.

a sportolás pedig megközelítette a színes csoport átlagát. A tevékenységek becsült időtartamát a kumulált százalékok segítségével megközelítőleg 33%-os csoportokba osztottuk, és így futtattuk le a klaszterképzés eljárását. A klaszterközéppontokat a 2. táblázat tartalmazza. Fontos tény, hogy a színes szabadidő-felhasználású csoport esetében kapja a tanulás becsült időtartama a legmagasabb

értéket. A klaszterek nem mutattak szignifikáns kapcsolatot a településtípussal, a családszerkezettel és a szülői státuscsoportokkal, ugyanakkor erősen összefüggtek a gyermek nemével. A színes csoportban a lányok felülreprezentáltak, a fiúk pedig a sportos mobilhasználók között voltak többen. A passzív csoport esetében számottevő nemi eltérések nem voltak kimutathatók.

2. táblázat: Klaszterközéppontok az időfelhasználás alapján (N = 1098)
Forrás: KINCS „Értékteremtő gyermeknevelés” kutatás

	passzív	színes	sportos mobilhasználó
tanulás	1,54	2,55	1,57
kézműveskedés	1,38	2,22	1,38
számítógép-használat	1,83	2,04	1,95
könyvolvasás	1,77	2,38	1,69
házimunka	1,58	2,29	1,93
önálló játék	1,62	2,40	1,89
mobilhasználat	1,28	1,73	2,80
sport	1,30	2,11	2,08

Elemzésünk legfontosabb korlátját az általunk használt időmérleg-technika képezi. Tény, hogy az időfelhasználás valós idejű módszerei sokkal inkább adnak reális képet, hiszen a becslések az

idő megélésének szubjektív jellege miatt sok esetben nem szándékolt torzításokat eredményeznek. Másrészt azt is tudni kell, hogy a torzítások sok esetben a társadalmi háttérbe is be vannak ágyazva:

.....

⁸ Válaszlehetőségek: napi szinten, gyakran, a hónapban egyszer-kétszer, nem fordult elő a hónapban. Tevékenységek: beszélgetett a gyermekkel iskolai élményeiről, együtt tanult a gyermekkel, mesét, szépirodalmat vagy ismeretterjesztő szöveget olvasott a gyermekével, beszélgetett a gyermekkel az interneten tapasztaltakról, beszélgetett a gyermekkel az élet és a világ dolgairól, beszélgetett a gyermekkel a lelki dolgokról, vallásról, közös szabadidős programot szervezett a gyermekével, együtt játszott a gyermekével, az egész család együtt étkezett, és nagycsaládi eseményen, látogatáson vett részt gyermekével. Az eredeti kérdésblokk bizonyos elemeit, amelyek nem a családra fókuszáltak, jelen esetben nem elemeztük.

⁹ Négyfokozatú skálán kellett megadni, hogy mennyire számíthat az alábbi segítségekre, ha elfoglaltságai miatt nem tudja kire bízni a gyereket: másik vér szerinti szülő, nevelőszülő, apai nagyszülő, anyai nagyszülő, gyermek testvére, más rokon, barát, szomszéd és fizetett segítség.

¹⁰ Főváros, megyeszékhely / megyei jogú város, kisebb város és falu kategóriákkal.

¹¹ Teljes család, egyszülős család és mozaikcsalád kategóriákkal.

¹² A kutatás során kialakított státuscsoportok a következők voltak: falusi lecsúszó-megkapaszkodó, nagyvárosi jómódú diplomás, kisvárosi bizonytalan helyzetű szakmunkás, kisvárosi stabil diplomás, nagyvárosi jobb módú, érettségizett szakmunkás és falusi alacsony státusú.

¹³ K-means eljárással és „exclude cases pairwise” módszerrel.

a magas végzettség például azzal jár, hogy a megkérdezettek alulbecsülik a televíziózás időtartamát, míg az olvasást és a magaskultúra fogyasztását felül (Kan és Pudney 2007). Ez egyfajta vágyott időmérleget mutat, nem feltétlenül a valódi időfelhasználást. A kutatás általunk használt

technikája mellett szólt ugyanakkor, hogy a valós idejű vizsgálatok lebonyolítása igen körülményes. Ezenkívül fontos behatárolás, hogy a kutatás során csak a hétvégék becsléseit mérték fel, a hétköznapok nem képezték a vizsgálat tárgyát.

Kutatási eredmények

A gyermekek időmérlege

Ahogy említettük, a kutatás során a gyermekek hétvégi időmérlegét a szülők becsülték meg, ami több szempontból is torzíthat, és sokszor inkább egy, a kitöltők által ideálisnak vélt állapotot tükröz. A kutatás során a lekérdezett tevékenységek hosszát órában kellett megadniuk a szülőknek egy hétvégi napra vonatkoztatva (3. táblázat).

3. táblázat: A gyermekek hétvégi tevékenységeinek becsült időtartama (órában megadva, N = min. 771 fő)

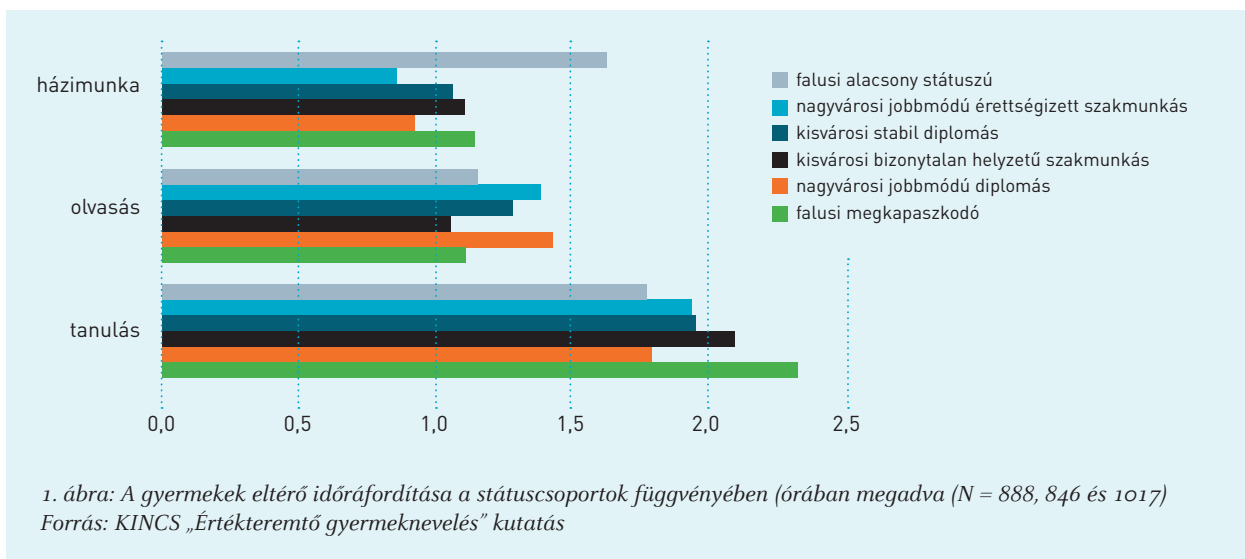
Forrás: KINCS „Értékteremtő gyermeknevelés” kutatás

tevékenységek	időtartam
játék	2,69
mobiltelefon-, tablethasználat	2,08
önálló tanulás	2,02
sport	1,96
számítógép- használat	1,80
művészeti tevékenységek	1,67
olvasás	1,21

A válasziány értéke bizonyos tevékenységek esetében igen magas volt (a számítógép-használatnál például majdnem 40%-os), ami arra utalhat, hogy itt a torzítás esélye is magasabb, illetve a szülők viszonya is diszjonáns lehet a gyermekek e tevékenységéhez (talán nem is szerették volna beírni a tényleges adatokat).

A lista végén a házimunka és az olvasás, valamint a művészeti tevékenységek kapnak helyet, ami jelzi a szabadidő mediatizációját. Ha a számítógép, valamint a tablet/mobiltelefon használatát összeadjuk, akkor majdnem négyórás időtartamot kapunk. Ha a kapott átlagokat a háttérváltozók szerint bontjuk, a felnőtt populációhoz hasonló rajzolatok láthatók. Az olvasás a fővárosban kapja a legmagasabb értéket, míg a falusi gyermekekre a házimunka magasabb értékei jellemzők. A kistelepülésen élők életmódja egységesebbnek mutatkozik: a kötetlen játék kevésbé hangsúlyos, viszont magasabb értéket kap a számítógép használata. A lányok esetében a tanulás, a művészeti tevékenységek és az olvasás jellemzőbbek, a fiúknál pedig a számítógép-használat és a sport. A számítógép használatától eltérően a mobil- és tablethasználat különbségei nemek szerint nem szignifikánsak. A család-szerkezetbe a megkérdezett tevékenységek egy kivételével (sport) nem voltak beágyazva.¹⁴

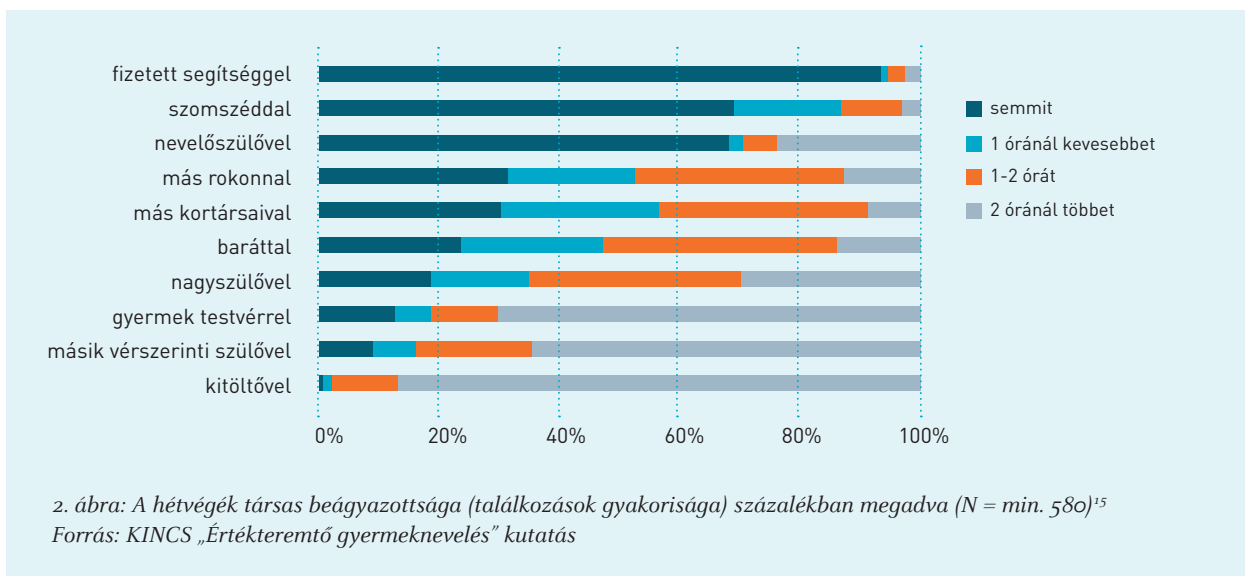
A státuscsoportokkal való kapcsolat szignifikáns tevékenységeit az 1. ábra mutatja be. A házimunka nagyobb ráfordítása egyértelműen a falusi, alacsony státus kategóriájához tartozik, az olvasás pedig a nagyvárosokhoz. A tanulási ráfordítások kapcsán láthatjuk, hogy az időtartam hossza nem mutat lineáris rajzolatot a státuscsoportok társadalmi hierarchiában való elhelyezkedésével, s ha ehhez hozzáillesztjük a gyermekek iskolai eredményességével kapcsolatos kutatások adatait (pl. a PISA-vizsgálatokét vagy a kompetenciatesztekét), akkor kijelenthetjük, hogy a nagyobb eredményesség garanciáját nem feltétlenül a hosszabb időtartam jelenti. A falusi megkapaszkodók gyermekeinek tanulásra vonatkozó magasabb értékei a társadalmi mobilitás vágyával állhatnak kapcsolatban.

A gyermekek kapcsolati beágyazottsága

Ha azt a kérdést vizsgáljuk meg, hogy a gyermekek kivel töltik el közösen az idejüket, akkor a legmagasabb időtartamok a szülők és a testvérek kapcsán mutatkoznak (kettő óra felett: 86,9% a kérdőív kitöltőjével, 64,5% a másik vér szerinti szülővel és 70% a testvérekkel). Fontos adat ugyanakkor, hogy a nevelőszülő esetében 23,6%-ot

találunk, ami a családszerkezetek sajátos, megváltozott vonásaira utal. A barátokkal töltött közös időkeretek valamennyivel meghaladják a nagyszülővel töltött időtartamokat. A gyermekek 18,5%-a nem találkozik egy átlagos hétfvégén a nagyszüleivel (2. ábra).

¹⁴ A sporttevékenységek időtartama az egyszülős családokban volt a legmagasabb, és a mozaikcsaládokban a legalacsonyabb. A magyarázat talán abban keresendő, hogy az egyszülős családokban a sporttevékenység gyermekfelügyeletet is jelenthet, és így megkönnyítheti a háztartás menedzselését.

¹⁵ Az 580-as elemszám a nevelőszülőhöz kapcsolódott – ezt a kérdést minden bizonnyal sok válaszadó kihagyta, mert nem volt releváns a számára.

A kérdőívet kitöltő szülővel töltött idő jellemzőbb a nagyvárosi jómódú családokra, a másik szülővel (jellemzően az apával) közös tevékenységek pedig a kisvárosi diplomások esetében kapnak kiugró értékeket – ez valószínűleg a szuburbán és/vagy középvárosi életmód sajátosságaival magyarázható.

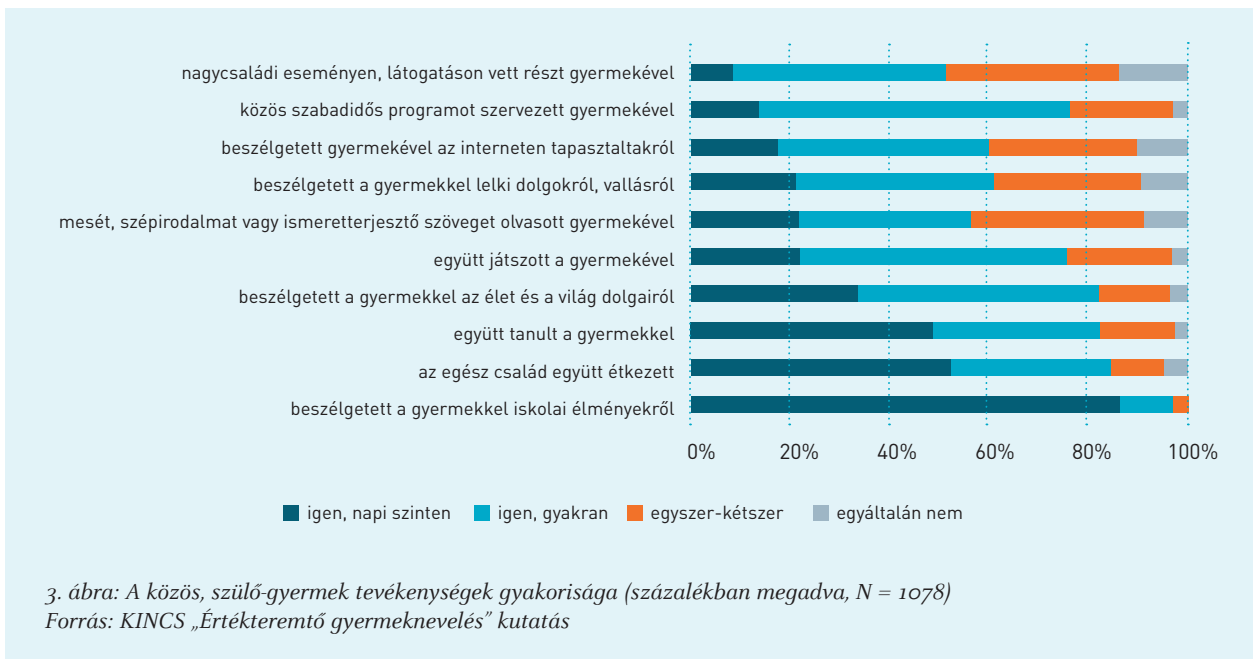
A szomszédokkal töltött idő nincs beágyazva a

településtípusba, ami azt jelenti, hogy a faluról alkotott, tradicionális közösségekkel operáló kép már nem állja meg a helyét. A tanulói időmérleg-klaszterek és a társas tevékenységek kapcsán egyértelműnek tűnik, hogy a passzív szabadidő nemcsak a baráti kapcsolatokat, hanem a nagyszülői kapcsolatokat is mérsékeli, míg a színes csoportban ennek az ellentettje figyelhető meg.¹⁶

A közös tevékenységek vizsgálata

Külön kérdésblokk foglalkozott azzal, hogy milyen tevékenységeket végeztek együtt az elmúlt egy hónapban a kérdőív kitöltői a gyermekekkel közösen. A felsorolt válaszlehetőségek a kapcsolatok komplexitását mutatták, hiszen olyan elemeket tartalmaztak, mint a beszélgetések, a közös

játék vagy az olvasás. Szemléletes, hogy az iskolai ügyekről való beszélgetés megelőzi az életről és a világ dolgairól való beszélgetést, és az adatbázis alapján jól látszik, hogy a gyermekekkel való együtt tanulás majdnem 50%-os arányban a napi rutin része (3. ábra).

A változatos és absztrakt beszédtemák értelemszerűen a diplomás státuscsoportok esetén gyakoribbak, s itt jelenik meg nagyobb valószínűséggel

a közös olvasás is. Mindez a gyermeknevelés eltérő rutinjára utal (mind mennyiségében, mind pedig tartalmában). Fontos látni, hogy a gyermekek kb.

¹⁶A gyermek nemi hovatartozása a hétfégi társas környezetet nem befolyásolta. A családszerkezet beágyazottsága logikus módon a másik szülőhöz és a nevelőszülőhöz fűződő együttléteket alakította. Két olyan elem azonban kiemelhető, ami fontos információt nyújt: az egyszülős családokban a több mint kétórás nagyszülővel való együttlét előfordulása szignifikánsabban gyakoribb a vártnál, illetve a kérdőív kitöltőjével együtt töltött idő hiánya is itt fordul elő gyakrabban. Bizonyos esetek elemszáma olyan alacsony (különösen a fizetett segítség esetében), hogy ott az elemzéstől eltekintettünk.

¹⁷A legalacsonyabb érték a fizetett segítség iteménél figyelhető meg.

10%-ának esetében soha nem fordulnak elő olyan közös tevékenységek, mint a meseolvasás vagy az élet „nagy” kérdéseiről való beszélgetések.

A települési hovatartozás alapvetően nem alakítja a vizsgált tevékenységeket. Az internetes biztonság kérdésköre ugyanakkor érdekes mintát mutat, hiszen az erről való beszélgetések egyrészt a falvakban, másrészt Budapesten és a magasabb státuscsoportokban ritkábbak. Valószínű, hogy az azonos gyakoriságok mögött eltérő magyarázatok állnak. Az étkezések kapcsán sem találjuk meg a háttérváltozók „hagyományosan” elvárt hatását. A közös étkezések gyakoribbak a diplomás státuscsoportokban, s a falusi lakóhely sem generál alapvetően nagyobb gyakoriságokat. A családi rendezvényeket megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a nagyvárosi csoportok (nagyvárosi jómódú diplomás, nagyvárosi jobb módú érettségizett szakmunkás) cellagyakorisága az „egyáltalán nem” kategória esetében magasabb a vártnál.

Ha a családszerkezet és a kapcsolatok tartalmának összefüggéseit vizsgáljuk meg, akkor a kapott rajzolatok azt mutatják, hogy az egyszülős vagy mozaikcsaládok esetében a kapcsolatok komplexitása hasonlóan összetett. Sem a közös tanulás, sem pedig a meseolvasás esetében nem kapunk például szignifikáns összefüggéseket, sőt egy esetben (interneten tapasztalt jelenségekről való beszélgetés) a gyakoriságok a „teljes” családokban a ritkábbak. A gyermek neve az olvasásos eseményeket alakítja (lányoknál ezek gyakoribbak), ugyanakkor a világ kérdéseiről való beszélgetés a fiúgyermekkel gyakoribb.

A gyermekek időmérlege alapján kialakított csoportok két szignifikáns összefüggést mutatnak. Ezek nem a beszélgetések tartalmára, hanem a tevékenységekre vonatkoznak, és arra hívják fel a figyelmet, hogy a legkedvezőtlenebb helyzetben ezen a területen nem a „passzív”, hanem a „sportos mobilhasználó” gyermekek vannak (4. táblázat).

	passzív	színes	sportos mobilhasználó	passzív	színes	sportos mobilhasználó
napi szinten	210	192	117	103	92	42
gyakran	144	99	113	153	120	94
havi egyszer-kétszer	67	41	53	149	100	122
soha	14	5	4	39	20	33

4. táblázat: A közös tanulás és olvasás gyakorisága a gyermekek időfelhasználása alapján kialakított klaszterekben (khi-négyzet-próba, $p \leq 0,05$, sig. = 0,002 és 0,000, $N = 1059$ és 1067) - Forrás: KINCS „Értéktanteremtő gyermeknevelés” kutatás

Az elérhető segítségek vizsgálata

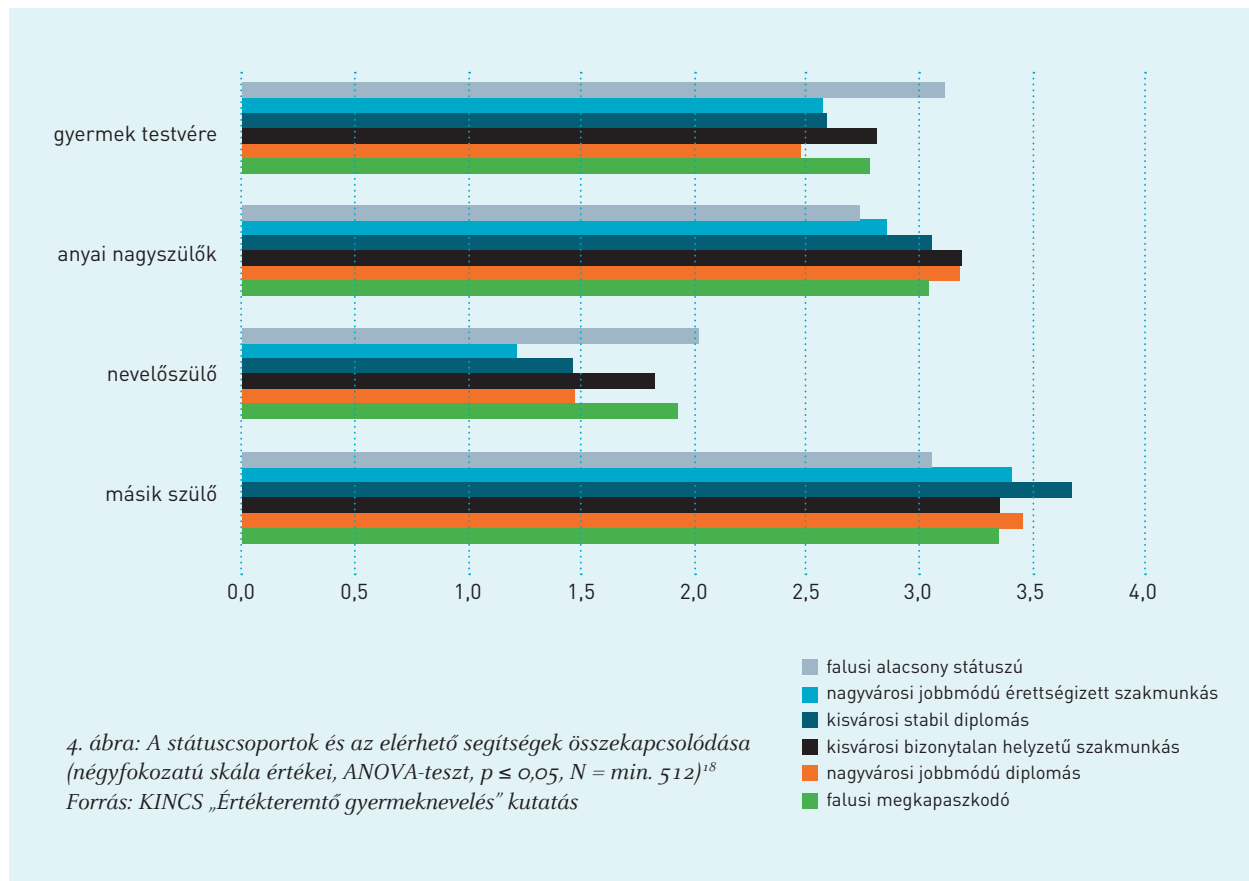
másik vér szerinti szülő	3,41
anyai nagyszülő	3,03
gyermek testvére	2,71
apai nagyszülő	2,59
más rokon	2,29
barátok	2,24
nevelőszülő	1,76
szomszédok	1,72

Az igénybe vehető segítségeket egy négyfokozatú skálán kellett értékelnie a kitöltőnek. A legmagasabb értéket a másik vér szerinti szülő kapta, az anyai nagyszülő pedig megelőzi a gyermek testvéreit, az apai nagyszülőt és más rokonokat. A fizetett segítség alig jellemző, s a szomszédok is ritkán vállalnak gyermekfelügyeletet vagy nyújtanak segítséget. A baráti erőforrások inkább igénybe vehetők, mint a szomszédok nyújtotta segítség (5. táblázat).

5. táblázat: Elérhető segítségek átlagai négyfokozatú skálán mérve ($N = \text{min. } 747$)¹⁷ - Forrás: KINCS „Értéktanteremtő gyermeknevelés” kutatás

Az elérhető segítségnek bizonyos elemei értelemszerűen be vannak ágyazva a családszerkezetbe (másik szülő, nevelőszülő), a többi változó kapcsán viszont jól dokumentálható az az összefüggés, hogy a kedvezőbb háttérváltozók esetében az elérhető segítségek is számosabbak. A magasabb jövedelmű csoportok esetében a másik szülő és

az anyai nagyszülők inkább vehetőek „igénybe”, Budapesten pedig a másik szülőhöz kapcsolódó segítségek elérhetőbbek. A falvakban egyedül a nagyobb testvérekre lehet jobban számítani. A státuscsoportok és a segítségek szignifikáns kapcsolatait a 4. ábra mutatja be.

Az adatokból jól látszik, hogy a testvérek a falusi alacsony státusú családokban látják el leginkább a fiatalabb gyermekek felügyeletének feladatát. A kisvárosi diplomás családok esetében tűnik leginkább jellemzőnek a gyermekfelügyelet szülők közötti megosztása. Az is leolvasható az ábráról,

hogy a nagyszülői segítség (anyai nagyszülők) nincsen a települési hovatartozásba beágyazva, hiszen a legalacsonyabb értéket a falusi alacsony státus esetében kapjuk, a legmagasabbat pedig nagy- vagy kisvárosi kategóriák esetében.¹⁹

¹⁸A legalacsonyabb érték a nevelőszülő iteménél figyelhető meg.

¹⁹A tanulói időklaszterekkel egy kapcsolat volt kimutatható. A baráti kapcsolatok esetében az volt jellemző, hogy a passzív életmóddal jellemezhető gyermekek szülei ezt az erőforrást kevésbé tudták igénybe venni. Valószínűleg a szűkebb kapcsolatháló és az egysíkúbb életmód a szülők esetében is megfigyelhető, és ez redukálta a baráti erőforrások elérhetőségét.

Összegzés

Kutatásunk során a gyermekek időmérlegét, kapcsolati beágyazottságát, a közös szülő-gyermek kapcsolatokat, illetve az elérhető segítség formáját mértük fel, s mindezen területeket az életmód és az időfelhasználás aspektusából elemeztük. Talán a legfontosabb eredményeknek a gyermekek összesített IKT-használatának magas értéke, a szűkebb családi körre és barátokra fókuszáló kapcsolati hálójára (amelybe sok esetben a nagyszülő sem tud becsatlakozni) és az elérhető erőforrások egyenlőtlenségekbe beágyazott volta tekinthető. Fontos látni, hogy a gyermekek időmérlegének, kapcsolatainak sajátosságai sok esetben a felnőttek kutatási eredményeihez hasonlíthatók, és megfoghatók bennük a magasabb státus életmódhoz, szabadidőhöz és tanuláshoz kapcsolódó jegyei. A gyermek-szülő kapcsolatokat elemezve háttérváltozónként eltérő tartalmi jegyeikkel és gyakoriságaikkal szembesülhettünk, ami a gyermekek későbbi életpályájára is rányomja a bélyegét (például a közös tanulás, olvasás vagy az absztrakt beszédtemák megjelenése). A főbb alapgosz-

lásokon túl hangsúlyozni kell azt is, hogy bizonyos kategóriákat, amelyek a háttérváltozókhoz kapcsolhatók, hajlamosak vagyunk egy egyszerűsített képpel társítani (például falu, egyszülős családok stb.), azonban látni kell, hogy ezek a sematikus képek nem minden esetben működnek (például az egyszülős családok és a gyermek-szülő közös tevékenységek kapcsolata terén), s ezek a kategóriák további bontást is igényelhetnek. A szülők státuscsoportjai a vizsgált területek legnagyobb részét magyarázták, ami a háttérváltozók komplex, összevont használatát kívánja meg a továbbiakban is. A gyermekek tevékenységstruktúrájára, kapcsolathálójára a szülők pozíciója hatást gyakorol, ami a gyermeknevelési gyakorlatok és koncepciók társadalmi beágyazottságát mutatja. A jövőbeni elemzések során ugyanakkor az idő és az életmód szubjektív beemelését is célszerű megfontolni, hiszen a most felmért objektív keretekhez való viszony egyénileg eltérő mintákat mutathat, illetve a felmért tevékenységek köre is bővíthető.

Hivatkozott irodalom

- Albert Fruzsina és Dávid Beáta (2015). A magyarországi kapcsolathálózati struktúrák jellemzői 2015-ben. *Socio* 6(3), 22–47.
- Bocsi Veronika (2013). *Az idő a campusokon*. Szeged: Belvedere Meridionale.
- Bocsi Veronika (2019). Roma fiatalok szabadidős és magaskulturális mintázatai. In Biczó Gábor. (szerk.) *Terepek és elméletek*. Debrecen: Didakt Kft. 65–82.
- Bourdieu, Pierre (1978). *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat.
- Cooper, Linda (2013). Women in Higher Education: Perspectives of the Middle-Class, Mother-Daughter Dyads. *Gender and Education* 25(5), 624–639.
- Engler Ágnes (2017). *A család mint erőforrás*. Gondolat, Budapest.
- Friedman, Georges (1971). A szabadidő és a munka kielégületlensége. In Ferge Zsuzsa (szerk.) *A francia szociológia*. Budapest: KJK. 179–222.
- Granovetter, Mark (1991). A gyenge kötések ereje. In Angelusz Róbert és Tardos Róbert (szerk.) *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet. 75–91.
- Imre Anna (2015). Lehetőségek és akadályok a tanórán kívüli tanulásban: délutáni foglalkozások és pedagógusi munkaterhek. In Imre Anna (szerk.) *Hátrányos helyzet és iskolai eredményesség*. Budapest: OFI. 75–100.
- Kan, Man Yee & Pudney, Stephen (2007). Measurement Error in Stylised and Diary Data on Time Use. Colchester: Institute of Social and Economical Research. <https://www.iser.essex.ac.uk/research/publications/working-papers/iser/2007-03.pdf> (Letöltés: 2020.07.21.)
- Lin, Nan (1991). Társadalmi erőforrások és társadalmi mobilitás. A státuselérés strukturális elmélete. In Angelusz R. és Tardos R. (szerk.) *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet. 23–49.
- Harcza István (2014). *Családi kohézió. A szülők és a gyerekek társas együttléte a mindennapok világában*. Budapest: KSH.

- Mayer József (2003). A tanulók munkaterheiről. *Új Pedagógiai Szemle* 53(7–8), 70–87.
- Nagy Réka (2006). Digitális egyenlőtlenségek: Mítosz vagy valóság? *Információs technológiák használatának aspektusai az ifjúság körében*. PhD-értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskola.
- Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (2016). *Lakossági internethasználat. Online piackutatás 2016*. http://nmhh.hu/dokumentum/187704/lakossagi_internethasznalat_2016.pdf (Letöltés: 2020.07.20.)
- Réti Mónika (2009). Az árnyékoktatás. In [szerző] *Szárny és teher. A magyar oktatás helyzetének elemzése*. Háttéranyag. A Bölcsész Tanácsa oktatási szakértői bizottságának és a bizottság által felkért szakértőknek az elemzése. 17–21. <http://mek.oszk.hu/07900/07999/pdf/szarny-teher-oktatas-hatteranyag.pdf> (Letöltés: 2020.07.25.)
- Schilling, Elisabeth (2005). *Die Zukunft der Zeit: Vergleich von Zeitvorstellungen in Russland und Deutschland im Zeichen der Globalisierung*. Dissertation. Düsseldorf: Heinrich Heine Universität.
- Somlai Péter (2013). *Család 2.0*. Budapest: Napvilág.
- Szénay Márta (2014). *A diákok munkaideje*. <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/tanulok-munkaterhei/diakok-munkaideje> (Letöltés: 2020.07.25.)
- Zinnecker, Jürgen (1993a). Gyermekkor, ifjúság és szocio-kulturális változások az Német Szövetségi Köztársaságban. In Gábor Kálmán (szerk.) *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged: Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága. 29–48.
- Zinnecker, Jürgen (1993b). A fiatalok a társadalmi osztályok terében. In Gábor Kálmán (szerk.) *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged: Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága. 5–29.